

П'ЯТІ КРАЄЗНАВЧІ ЧИТАННЯ

імені
о. Петра Лебединцева

Біла Церква
2000

Відділ культури Білоцерківського міськвиконкому
Білоцерківський краєзнавчий музей
Білоцерківська централізована бібліотечна система
Товариство охорони старожитностей Київщини
Білоцерківське міськрайонне об'єднання
ВУТ "Просвіта" ім. Т. Шевченка
Білоцерківське відділення
Українського геральдичного товариства
Білоцерківсько-Таращанська рада з проблем тюркологічних досліджень
Білоцерківська міська організація
Українського товариства охорони пам'яток історії і культури

**П'ЯТИ
КРАЄЗНАВЧІ ЧИТАННЯ
ІМЕНІ О. ПЕТРА ЛЕБЕДИНЦЕВА**

24 лютого 2000 року.

Біла Церква, 2000

Видавничий комітет:
О. Стародуб, Є. Чернецький, О. Ярмола
Редактор: **В. Іванців**
Художник: **О. Дмитренко**

П'яті Краєзнавчі читання імені о. Петра Лебединцева.
24 лютого 2000 року. — Біла Церква: ТОСК, 2000. — 60 с.

Видано накладом Товариства охорони старожитностей Київщини
Змакетовано та надруковано дизайн-студією «ТехДокумент»

Верстка О. Пшонковського
Розповсюджується безкоштовно серед членів ТОСК

ISBN 966-7860-01-9

- © Малюнок Олександра Дмитренка "Облога Білої Церкви татарами"
на 1-й стор. обкладинки, 2000
- © Товариство охорони старожитностей Київщини, 2000
- © Видавництво "ТОСК", 2000

ЗМІСТ

	Стор.
I. Оргкомітет	6
II. Журнал "Читань"	6
III. Матеріали	
<i>Чернецький Є.</i> Білоцерківська фортеця: окремі епізоди історії (1665 р.)	8
Хід обговорення	
<i>Репрінцев В.</i> Організація правління та ведення господарства в парку "Олександрія" та Зимовому палаці. витрати на їх утримання з кінця XIX ст. по 1918 р.	18
Хід оговорення.	
<i>Перерва В.</i> П. Г. Лебединцев і започаткування масової церковноприходської освіти.	29
<i>Козлова С.</i> Матеріали з історії освіти на Київщині періоду Російської імперії.	41
<i>Чернецький Є.</i> Лист С. Дроздова до М. Грушевського	42
<i>Ярмола О.</i> До питання про білоцерківські поховання Потоцьких і Браницьких.	42
Хід обговорення.	
<i>Семінченко Р., Ярмола О.</i> Культові речі з фондів Білоцерківського музею (перша половина 1941 р.).....	44
Хід обговорення.	
<i>Стародуб О.</i> З історії Білоцерківської пожежної команди (1930—1940 роки) за спогадами М. І. Ковбаси та книгою "Історія пожежної справи Білої Церкви" (критичний погляд).	48
Хід обговорення.	
<i>Коломисць В.</i> Проблема радянських військовополонених з точки зору національної політики Третього Рейху. Дослід окремої долі.	55
Хід обговорення.	
<i>Биба М.</i> Хрест на Заріччі.	59
Хід обговорення.	

Поховання дідичів зроблено в домовинах подвійних, один в одному. Домовини надзвичайно тяжкі і кришки приковані. Зняти кришки не так легко. Були спроби це зробити, но не вдалося. Це особо примітно на одній домовині.

//Арк. 107

Окремо стоїть домовина поховання дитини. Ця домовина теж подвійна, але ж кришки легкі, не заковані, дуже легко знімаються. В дні гармидера, безладдя вривалися до склепіннів, знімали кришки з домовини цього дитячого поховання. Але ж нічого не попсовано. Коли ключі від костюлу Адмінвідділом було передано музею, то я перш за все позамикав входи. Замкнув вхід і до того притвору, звідки вхід до склепіннів і заборонив без мене вхід до поховань.

Виновного в розкритті поховань в кол. костюлі персонально я не можу назвати, а що до заходів дальнішої охорони поховань, то такі вже вжито.

Директор Окр. Музею (підпис)".

Хід обговорення:

В. Іванців поцікавився, чому релігійна громада дозволила грабування костелу.

Росіна Семінченко, Олександр Ярмола

Ку льтові речі з фондів Білоцерківського музею

(перша половина 1941 р.).

Доля культурних цінностей завжди привертала до себе велику увагу. За час після лютневої революції 1917 року і до кінця другої світової війни матеріальна культура України, і в тому числі Білоцерківщини, понесла тяжкі втрати. Були розграбовані, вивезені, розпродані або просто знищені державні та приватні колекції, архівні матеріали, церковні цінності...

Історична доля багатьох культурних цінностей Білоцерківщини до сьогодні залишається невідомою. Одним із важливих аспектів цього широкого питання є діяльність німецької окупаційної влади в Білій Церкві по вивезенню бібліотечних та музейних збірок. Сьогодні ми не маємо точного списку цих цінностей. Що вони собою являли? Яка їх подальша доля?

Для того, щоб відповісти на ці питання, треба перш за все знати, які ж цінності перебували в 1941 році в Білій Церкві. Це нелегке питання. Наприклад, відома інвентарна книга головної скарбниці Білоцерківщини — краєзнавчого музею (1920-і—перша половина 1930-х рр.), не може повністю задовольнити дослідника. Адже в 1920-х та 1930-х рр. багато речей було передано до інших музеїв, або одержано від них, вилучено для продажу за кордон, для переплавки тощо. Цей рух експонатів можна було б простежити по передвоєнних документах музею (і перш за все по інвентарній книзі другої половини 1930-х рр.). Але вони не збереглися. Так, наприклад, в акті про обстеження музею під час окупації, складеному 31 травня 1942 року, зазначалося: "Музей існує

і серпня 1941 року. Під час уходу більшовиків все майно музею залишилося без догляду. Інвентарні книги та всі документи були знищені більшовиками, а експонати залишилися в приміщеннях, причому частково були запаковані в ящики для вивозу. Під час військових дій музей було погровлено”¹.

В свою чергу, зникла майже вся документація періоду окупації (1941-1943 рр.). Вона, вірогідно, була вивезена німцями разом з частиною музейних колекцій. Подальша доля як вивезених колекцій, так і цієї документації невідома.

Враховуючи зазначене вище, одним із джерел інформації для поновлення списку експонатів, які перебували в Білоцерківському краєзнавчому музеї напередодні війни, може слугувати листування музею з установами Народного комісаріату освіти УРСР 1941 року. Саме в цей час був складений список культових речей, які зберігалися в фондах музею.

Історія складання списку така. В кінці березня 1941 року дирекція Центрального антирелігійного музею (ЦАМ) звернулася до директора Білоцерківського міжрайонного краєзнавчого музею Леоніда Феліксівича Новицького. В листі зазначалося: ² “В фондах вашого музею маєтєся не используемые в экспозиции культовые предметы иудаизма, католицизма и униатской церкви, в которых особенно нуждается наш музей для показа в своей экспозиции классової реакционной роли указанных религий”. Дирекція зверталася з проханням передати ці речі. З свого боку вона не заперечувала проти передачі до Білої Церкви експонатів ЦАМ, які не використовувалися. В цьому ж листі є список запропонованих для передачі експонатів (див. додаток). Переглянувши список Новицький зробив на ньому помітки, приписавши: “З фондів нашого музею не заперечую передати антирелігійному музею речі, які помічені хрестиком. 17/IV 41 р.”.

6 травня 1941 року Управління в справах музеїв Народного комісаріату освіти (НКО) УРСР повідомило Білоцерківському музею про те, що “не заперечує проти передачі експонатів антирелігійного значення”. Далі повідомлялося: “Передачу експонатів потрібно оформити відповідним актом”³. Список експонатів до цього додається”⁴. Цей список було складено на основі першого. В нього входили лише експонати помічені Л. Новицьким.⁵

В цьому ж році, 16 червня, ЦАМ звернувся до Управління музеїв НКО з проханням дати дозвіл на передачу з Білоцерківського краєзнавчого музею двох ікон українського письма “Покрови Богородиці” та книги-требника

¹ БКМ № НДМ—2501/1 — Арк. 1.

² ЦДАВОВ України. — Ф. 166, оп. 11, спр. 470. — Арк. 1.

³ Про існування такого акту нам нічого невідомо.

⁴ ЦДАВОВ України. — Ф. 166, оп. 11, спр. 470. — Арк. 6—7 зв.

⁵ Там само. — Арк. 4, 5.

уніатської церкви.¹ Такий дозвіл було одержано, про що в. о. начальника Управління в справах музеїв Стрижевський 24 червня 1941 року повідомив директорів Білоцерківського музею.² Чи були передані ці речі, невідомо.

Додаток

Список культових речей з фондів Білоцерківського музею
(квітень 1941 р.).³

—	1.	846	Портрет князя Константина Ивановича Острожского (ло).
+	2.	1541	Картина — Мадонна с ребенком, нарисованная мас красками на фанере, из Белоцерковского костела.
+	3.	1950	Крест с распятием Иисуса Христа.
+	4.	1951	Статуэтка терракотовая, которая изображает моля ангела.
+	5.	1952	Статуэтка гипсовая — Иисус Христос на круглой п ке.
+	6.	1953	Икона финифтяная св. мученика Антония.
+	7.	1955	Картина Мадонна с ребенком, масляными краск полотне.
+	8.	2017	Рэг баранный (еврейская шейфа), из синагоги.
—	9.	2018	То же, украшена вырезками белого цвета.
+	10-17.	2019- 2026	Столы католические шелковые, бархатные.
?	18-23.	2027- 2032	Орнаты, из них один №2028 конца XVIII в.
?	24-30.	2035- 2041	Орнаты парчевые конца XVIII— н. XIX в.
+	31.	2044	Сумка для переноски причастия (облаток) боль[ны] хожанам костела.
—	32.	2045	Капа шелковая.
+	33.	2046	То же.
?	34-35.	2047- 2048	Пектор[и]аль.
+	36.	2070	Книга счетов деканских Фастовского костела за 183
+	37.	2072	Библия католическая, тома I, II, изд. 1896 г. Обтян жей.
—	38.	2073	Евангелие католическое, изд. 1748 г., кожанная обл

¹ ЦДАВОВ України. — Ф. 166, оп. 11, спр. 470. — Арк. 2.

² Там само. — Арк. 1.

³ Список подано за: ЦДАВОВ України. — Ф. 166, оп. 11, спр. 470. — Арк. 6-7 зв.). Всі речі, помічені хрестиком, Л. Новицький погодився передати до ЦАМ. Вони відповідають експонатам, затвердженим до передачі Управлінням в справах музеїв НКО (див. список: там само. — Арк. 4, 5). Інші помітки (—?) також зроблені Л. Новицьким, але перед речами, які він, виходячи з листування, не погодився передати.

+	39.	2074	То же, изд. 1764 г.
+	40.	2076	Деревянная статуэтка св. апостола Петра.
+	41.	2077	То же. Из дерева апостола Петра.
+	42-43.	2078- 2079	Береты ксендзов.
?	44.	2156	Орнат, парчевый, ткань, 1-я половина XVIII в.
?	45.	2159	Орнат, по середине голубая полоса, француз ткань XVIII в.
+	46.	2339	Стола католическая, из кусков слупкого п XVIII в.
?	47-59	2940- 2952	То же, католические столы.
?	60.	2353	Пектораль.
?	61.	2357	Манипуляж, католический, зеленого шелка.
+	62.	2647	Крест серебрянный с резной бронзовой фиг Христа.
+	63.	2669	Крест деревянный, ручной, католический.
—	64.	2670	Крест униатский деревянный, ручной раб XVIII в.
+	65.	2671	То же, с резной ручкой XVIII в.
+	66.	2674	То же, крест униатский XVIII в.
?	67.	2724	Звонки костельные, богослужебные на ме ручке — два.
[?]	68.	2725	То же, два звонка.
+	69-70.	2772- 2773	Католические кресты.
+	71-74.	2802- 2805	Деревянные католические кресты.
+	75.	2806	Канделябр из синагоги 4-х свечный, медный.
+	76.	2808	Фигуры святых Марии и Иоанна, конца XVIII
+	77.	2815	Фигура Николая Чудотворца, деревянная и крашенная.
+	78.	2816	То же Петра с Ключем.
+?	79.	2944	Иконы металлические малого размера, катол ские 21 штука.
+	80.	2954	Четки деревянные с перламутров перекладинками и 8-ю иконками XVIII в.
+	81-101.	2979- 3000	Деревянные фигуры, деревянные культовые ф ры униатской церкви Павла, Петра, Соваофа, ста, Марии и др. Всего 21.
+	102-116.		Велек, напрестольный, католический для обл — 15 шт.

+	117.	3085	Талмуд Вавилонський, печатався в Варшаві.
+	118.	3334	Талмуд Ієрусалимський, изд. 1861 г.
+	119.	3335	Книга єврейського богослуження, изд. 1811 г.
+	120.	3336	Книга єврейського богослуження, том XI, изд. 1811 г.
+	121.	3337	Книга католицького богослуження, изд. Рим, 1739 г.
+	122.	3338	То же, изд. 1863 г.
+	123.	3339	То же, изд. Рим, 1827 г.
+?	124.	3345	Розыск раскольнический, изд. Синода.
+	125.	3550	Талмуд, т. IV, печать Вильно, 1894 г.
+	126.	35[5/6]1	Книга єврейського богослуження, изд. 1810 г.
+	127.	3651	Ікона католицька — Христос в оточенні ангел
+	128.	3652	Ікона апостола Петра з телом Христа на руках. І половина XVIII в.
+	129.	3653	Ікона католицька, богоматерь.
+	130.	3663	Портрет римського папи Пія VII нач. XIX в.
—	131.	3666	Ікона южно-руського письма кінця XVIII в. — В с чашей.
+	132.	3691	Образок католицький на перломутре. Родство стово. II-я половина XIX в.
+	133.		Торы разных размеров с синагог, свыше 200 шт.

Хід обговорення:

О. Стародуб: Можливо, вказані в реєстрі речі були тільки підготовлені до передачі до Києва, але через швидке захоплення німцями Білої Церкви вони залишились в музеї. На що думку наводить наявність у списку портрету К. Острозького, який сьогодні експонується на виставці західно-європейського мистецтва.

О. Ярмола: За позначками, зробленими в списку запропонованих для передачі з музею речей, Новицький не планував згадану картину для передачі. Це підтверджується і другим (остаточним) списком, до якого ця картина не ввійшла.

Олексій Стародуб

З історії Білоцерківської пожежної команди (1930—1940 роки)

за спогадами М. І. Ковбаси та книгою

“Історія пожежної справи Білої Церкви”

(критичний погляд).

Для істориків, що в своїх дослідженнях стараються спертися на фактичний матеріал, є свої труднощі. Одною з них є наповненність джерельно-документальної бази. І, начебто, для висвітлення подій XX ст. тут є де розгулятися. Але є часові відрізки, які дивують своєю порожнечою, коли